

مروری بر منابع تحقیق در تعلیم و تربیت*

ایرج صبا

عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

یکی از نخستین فعالیت‌های فرایند تحقیق، مطالعه منابع مربوط به موضوع تحقیق است. پژوهشگر پس از آگاهی نسبت به مسأله مورد تحقیق لازم است برای یافتن راه‌حل مناسبی به جستجوی اطلاعات پردازد.

امروزه با توجه به وسعت تحقیقات و اطلاعات موجود در زمینه‌های مختلف، مطالعه منابع از وظایف اساسی هر پژوهنده‌ای به‌شمار می‌رود. مطالعه منابع فرایند نظام‌یافته‌ای است که مستلزم بررسی کافی و دقت در جزئیات است. پژوهشگر در مرحله جستجوی منابع تحقیق، به دنبال اطلاعات و نتایجی است که دیگران درباره مسائل مشابه موضوع تحقیق دریافته و گردآوری کرده‌اند. تأکید این فرایند بر پرسشهای زیر استوار است.

۱. اطلاعات در کجا یافت می‌شود؟

۲. سازماندهی اطلاعات چگونه است؟

۳. حاصل اطلاعات به دست آمده چیست؟

پاسخ نخستین پرسش از طریق مراجعه به گزارش‌های مکتوب و یا اطلاعات به صورت میکروفرم به دست می‌آید. این منابع در کتابخانه‌ها موجود است. یافتن اطلاعات غالباً مستلزم بهره‌گیری از منابع مرجع مانند نمایه‌نامه‌ها و فهرست‌های مقالات است. جستجوی اطلاعات به وسیله کامپیوتر به‌ویژه در موضوع‌های تخصصی مؤثرتر بوده و باعث سرعت در فرایند دسته‌بندی و شناسایی منابع سودمند بالقوه می‌شود. استفاده از کامپیوتر سبب می‌شود که بررسی منابع از میان اتبوه اطلاعات موجود در اکثر زمینه‌ها برای پژوهشگر فراهم آید.

پرسش دوم به چگونگی گردآوری و تلخیص اطلاعات مربوط می‌شود. پس از تشخیص ارتباط محتوایی یک گزارش با مسأله مورد تحقیق، اطلاعات بایستی به گونه‌ای قابل استفاده ثبت و نگهداری شود.

پاسخ به پرسش سوم مشکل‌تر به نظر می‌رسد. برای دو پرسش پیشین، پژوهشگر اطلاعاتی را می‌باید و برای نگهداری آن روشی برمی‌گزیند، لیکن در این مرحله باید اطلاعات به دست آمده را مورد سنجش قرار دهد و معین کند که مسأله مورد تحقیق با کدامیک از بخش‌های نتایج گزارش شده ارتباط دارد و چه نکات مثبتی در مسیر ارائه گزارش به چشم می‌خورد. از این رو پاسخ به این سؤال نخست نیازمند بررسی تحلیلی از گزارش‌های مورد نظر است. آنگاه می‌توان اطلاعات استخراج شده از گزارش‌ها را یکجا فراهم آورد. مطالعه منابع چه ارزش و اهمیتی دارد؟ باید گفت که این کار، غیر از ایجاد زمینه‌ای برای پژوهش دارای امتیازات زیر نیز هست:

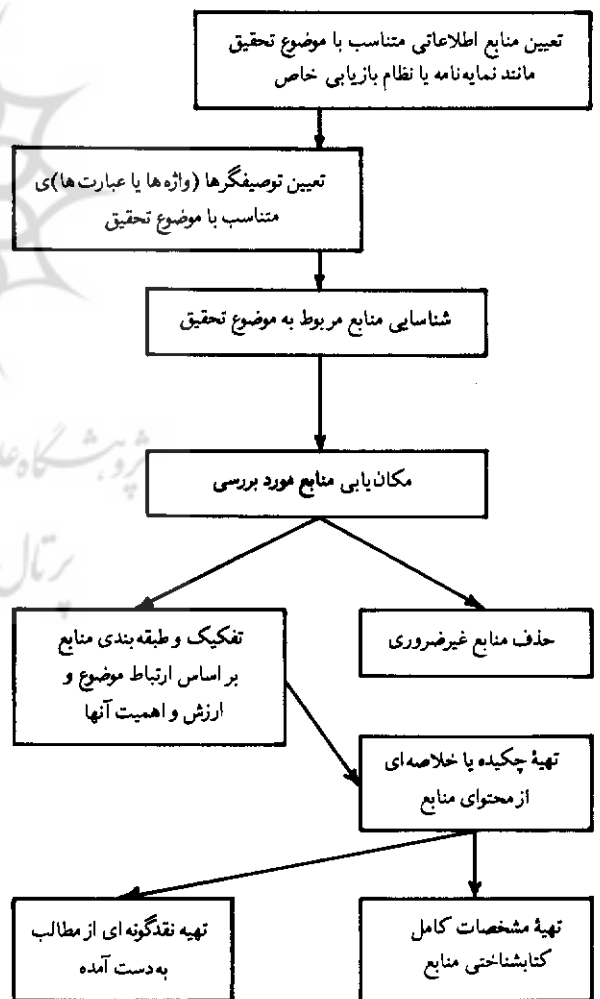
۱. حدود مسأله تحقیق و فرضیه‌های مربوط به آن با دقت

بیشتری شناسایی می‌شود.

۲. پژوهشگر از تحقیقات انجام یافته در زمینه مورد نظر آگاهی می یابد.
۳. پژوهشگر با طرح تحقیق و مراحل روش شناختی مورد نیاز در تحقیق خاص آشنا می شود.
۴. برای اجتناب از مشکلات پیش بینی نشده، پیشنهادهایی در جهت انجام پاره ای اصلاحات و تغییرات ارائه می دهد.
۵. نکاتی را که در تحقیق از نظر پژوهشگر به دور مانده است روشن می سازد.
۶. زمینه ای برای تحلیل نتایج تحقیق فراهم می آورد.

مراحل و فعالیت های مطالعه منابع

برای مطالعه منابع مراحل و فعالیت های پیش بینی می شود. این فعالیت ها که پس از شناسایی موضوع تحقیق صورت می گیرد در تصویر ۱ نشان داده شده است:

تصویر ۱. مراحل و فعالیت های مطالعه منابع

پژوهشگر برای مراجعه به کتابخانه و یادداشت برداری باید از فرایند نظام یافته ای که رئوس آن در تصویر ۱ آمده است پیروی کند. در انجام فعالیت ها باید دقت لازم صورت گیرد تا در مراحل بعدی پژوهنده مجبور به مطالعه مجدد و بازیابی منابع نشود. مثلاً اگر در مراحل نخستین، اطلاعات کتابشناختی منابع به صورت ناقص یادداشت شده باشد و پژوهشگر بخواهد بعداً به این اطلاعات دست یابد ناگزیر از مطالعه و مرور مجدد در منابع خواهد بود، در صورتی که بررسی نظام یافته منابع باعث می شود که از ناکامی در تحقیق جلوگیری شده و در زمان تحقیق نیز صرفه جویی گردد.

منابع اطلاعاتی

کتابخانه معمولاً مناسب ترین مکان برای منابع پژوهشی به شمار می رود. تحقیقات در قالب کتاب، مجله، گزارش فنی و پایان نامه های دانشگاهی انتشار می یابند و به صورت چاپی و یا از طریق سیستم بازیابی اطلاعات کتابخانه مورد استفاده قرار می گیرند.

نشریات ادواری

مجلات تخصصی به طور منظم بخش مهمی از اطلاعات پژوهشی را انتشار می دهند. محتوای این قبیل منابع را می توان از نمایه نامه های موجود در کتابخانه ها به دست آورد. البته نباید چنین پنداشت که تمام اطلاعات و مطالب نمایه سازی شده بایستی از مبنای پژوهشی برخوردار باشند زیرا چه بسا ممکن است پژوهنده به مطالعه نظری موضوع ها بیش از دستیابی به نتایج تحقیق علاقه مندی نشان دهد. در این قسمت به معرفی برخی از نمایه نامه های تخصصی می پردازیم:

Education Index. نمایه نامه آموزش و پرورش از سال ۱۹۲۹ به طور ماهانه انتشار می یابد و یکی از مهمترین منابع دسترسی به مقالات علمی است که در آن مقالات بیش از ۶۳۰ نشریه ادواری علوم تربیتی معرفی شده است. مقالاتی که در زمینه آموزش و پرورش از سال ۱۹۲۹ به زبان انگلیسی نوشته شده است در این نشریه معرفی می گردد. مطالب در دو بخش نویسنده و موضوع تنظیم شده است. به جز انتشار ماهانه، مطالب به صورت درهم کرد سه ماهه و سالانه نیز تدوین و منتشر می شود.

این نمایه نامه اطلاعات موجود در نشریات ادواری، مصوبات کنفرانس ها و سمینارها، کتاب های سال، بولتن ها، تک نداشت ها، نشریات دولتی که در زمینه آموزش و پرورش انتشار می یابند و نیز موضوع های وابسته به آموزش و پرورش را دربر می گیرد.

متن به صورت الفبایی موضوعی کلید واژه ها تنظیم شده است. در زیر تعدادی از سرعنوان های موضوعی مانند «آموزش

Author's Name	<p>→ Vallance, Elizabeth Curriculum as a field of practice. <i>Yearbook (Assoc Super- Curric Dev)</i> 1983:154-64 '83</p> <p>Vallecorsa, Ada L. Cross-categorical resource programs: an emerging trend in special education. <i>bibl Education</i> 104:131-6 Wint '83</p> <p>Value education See Values—Teaching</p> <p>Value judgments</p> <p>Value clarification—a tool in developing value-judgment. L. Kremer. <i>bibl J Instr Psychol</i> 11:52-8 Mr '84</p>
Subject Heading	<p>→ Values</p> <p>Counseling African children in the United States. K. N. Gbekobou. <i>Elem Sch Guid Couns</i> 18:225-30 F '84</p> <p>Culture and constructs: communicating attitudes and values in the foreign language classroom C. J. Kramsch. <i>bibl Foreign Lang Ann</i> 16:437-48 D '83</p> <p>Indoctrination and stagnation. J. Colbeck. <i>Times Higher Educ Suppl</i> 587:14 F 3 '84</p> <p>The ontology of mention. H. S. Broudy. <i>Educ Theory</i> 33:197-8 Summ/Fall '83</p> <p>Values to live by. J. MacGregor. <i>J Environ Educ</i> 15:1-2 Wint '83-'84</p>
Subheading	<p>→ Teaching</p> <p>Justice & peace education. See issues of Momentum (Washington, D.C.)</p> <p>Should the public schools teach values? E. D. Davis. <i>Phi Delta Kappan</i> 65:358-60 Ja '84</p> <p>Training teachers to deal with values education: a critical look at social studies methods texts. W. B. Stanley. <i>bibl Soc Stud</i> 74:242-6 N/D '83</p> <p>Values education in the public schools. I. B. Gluckman. <i>NASSP Bull</i> 68:98-104 Mr '84</p>
Illustrations	<p>→ Teaching methods</p> <p>The effects of values clarification exercises on the value structure of junior high school students. H. E. A. Tinsley and others. <i>bibl Vocat Guid Q</i> 32:160-7 Mr '84</p> <p>Evaluation</p> <p>Value clarification—a tool in developing value-judgment. L. Kremer. <i>bibl J Instr Psychol</i> 11:52-8 Mr '84</p> <p>Tests and scales</p>
Cross Reference	<p>→ See also</p> <p>Rokeach value survey</p> <p>Study of values (Test)</p> <p>Work values inventory</p> <p>The effects of values clarification exercises on the value structure of junior high school students. H. E. A. Tinsley and others. <i>bibl Vocat Guid Q</i> 32:160-7 Mr '84</p>
Bibliography	<p>↑</p>

تصویر ۲. نمونه‌ای از اطلاعات نمایه‌نامه آموزش و پرورش

نمایه‌نامه را باید وسیله مناسبی برای جستجوی اطلاعات به روش
دستی دانست.

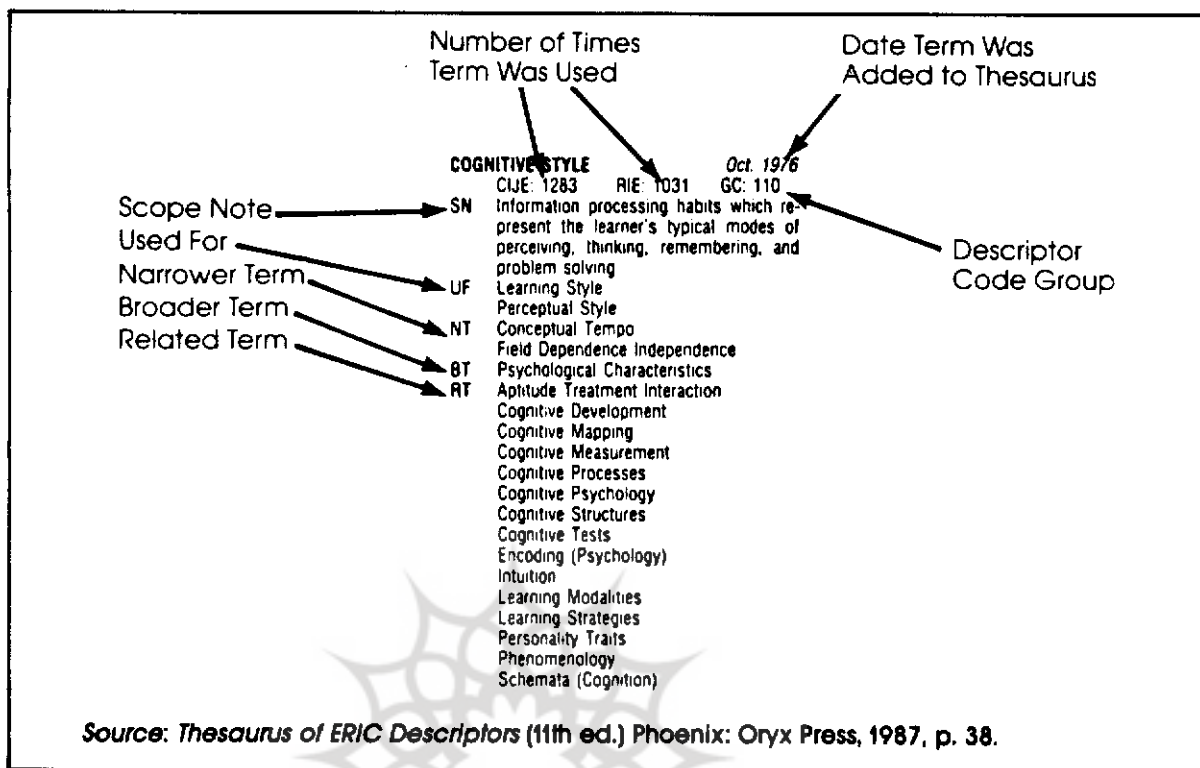
Educational Resources Information Center

(ERIC). «اریک» یکی از مراکز اطلاعاتی ملی امریکا است
که شعبه اصلی آن در شهر واشنگتن قرار دارد و شانزده مرکز مبادله
اطلاعات نیز در سطح کشور فعالیت دارند. «اریک» به طور مداوم
گزارش‌ها و مدارک علوم تربیتی را تهیه و سازماندهی می‌کند و
دسترسی به آنها را برای پژوهشگران ممکن می‌سازد. هریک از
مراکز مبادله اطلاعات به موضوع خاص اختصاص دارد، چنانکه
به‌عنوان مثال دانشگاه ایلینویز مسؤلیت گردآوری و پخش

به‌داشت^۱، موضوع‌های فرعی مانند، مدیریت^۲ و «برنامه
تحصیلی»^۳ به طور الفبایی آمده، آنگاه اطلاعات کتابشناختی
مربوط به هر موضوع درج گردیده است.

در بخش شناسه نویسنده، تمام آثار نویسندگان معرفی می‌گردد.
نمونه‌ای از اطلاعات مندرج در این منبع از نظر می‌گذرد.

نمایه‌نامه آموزش و پرورش فاقد خلاصه یا چکیده مقالات بوده
و فقط به ارائه اطلاعات کتابشناختی منابع می‌پردازد. هرچندگاهی
ممکن است مطالعه عنوان منابع، قضاوت در مورد ارزش بالقوه
محتوای آنها را برای پژوهشگر با اشکال مواجه سازد و هنگام
بازبینی منابع نیز این قبیل آثار بی‌ارزش جلوه نمایند. لیکن این

تصویر ۳. نمونه‌ای از توصیفگرهای اصطلاحنامه‌ای

منابع علوم تربیتی با استفاده از توصیفگرها به تحلیل محتوا و طبقه‌بندی آنها می‌پردازند. توصیفگرها اساس نظام نمایه‌سازی «اریک» را تشکیل می‌دهند. برای یافتن اطلاعاتی دربارهٔ مسأله مورد تحقیق در دو نشریه فوق، پژوهشگر بایستی بتواند مفاهیم مرتبط با موضوع تحقیق را در قالب توصیفگرهای اصطلاحنامه بیان نماید. در اینجا برای آشنایی بیشتر خواننده با روش استفاده از مدارک «اریک» نمونه‌ای ارائه می‌شود. به طور مثال اگر موضوع مورد تحقیق سبک شناختی^۵ و رابطه آن با پیشرفت تحصیلی^۶ در مطالب درسی مدارس متوسطه باشد، نخست باید به اصطلاحنامه مراجعه کرده و کلید واژه یا عبارت Cognitive Style را به دست آوریم. اطلاعات مربوط به این توصیفگر در تصویر ۳ توضیح داده شده است.

اختصارات ستون سمت چپ دارای مفاهیم زیر است:

SN (Scope Note). یادداشت دامنه کاربردهای توصیفگر را

به طور مختصر توضیح می‌دهد.

UF (Used For). اصطلاحاتی که پس از UF ذکر می‌شود

مورد استفاده در نمایه‌سازی نبوده است. این اصطلاحات،

مترادف‌های توصیفگر اصلی بوده و یا اصطلاحات خاصی هستند

که برای ذخیره‌سازی و بازیابی تحت اصطلاح کلی نمایه‌سازی

اطلاعات آموزش ابتدایی و پیش‌دستانی را برعهده دارد. اسامی و آدرس مراکز مبادله اطلاعاتی را می‌توان از نشریه ماهانه Current Index to Journals in Education که یکی از انتشارات این سازمان است به دست آورد. اریک دو منبع اطلاعاتی منتشر می‌کند:

۱. Current Journals in Education (CIJE)

(نمایه‌نامه جاری مجلات آموزش و پرورش) که به طور ماهانه و شش ماه یکبار به صورت درهم‌کرد انتشار می‌یابد و حاوی مشخصات مقالات مجلات است. این نشریه از سال ۱۹۶۹ به طور مرتب منتشر می‌شود.

۲. Resources in Education (RIE) (منابع آموزش و پرورش)

که فقط حاوی بخشی از مدارک علوم تربیتی مانند گزارش‌های ارائه شده به کنفرانس‌ها و گزارش‌های نهایی طرح‌های پژوهشی است. انتشار آن ماهانه است اما هر شش ماه یکبار نیز به صورت درهم‌کرد مجدداً چاپ می‌شود.

دستیابی پژوهشگر به دو نشریه فوق از طریق اصطلاحنامه توصیفگرهای اریک^۴ میسر است. این منبع فهرستی الفبایی از اصطلاحات و مفاهیمی است که توسط نظام «اریک» برای نمایه‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرد. متخصصین پس از دریافت

شده‌اند.

و RT (Related Term)، BT (Broader Term) و NT (Narrower Term). روابط سلسله‌مراتبی رده‌های اصلی و فرعی توصیفگرها را نشان می‌دهد. شماره‌هایی که در بخش فوقانی یادداشت دامنه نوشته شده‌اند تعداد دفعات استفاده از توصیفگر مورد نظر را در دو نشریه CIE و RIE ارائه می‌دهند.

در دومین مرحله موضوع تحقیق را در دو نشریه CIE و RIE جستجو می‌کنیم.

CIE شامل بخشهای زیر است:

الف. نمایه موضوعی

ب. نمایه شناسه اصلی

ج. نمایه پدیدآورنده

توصیفگر Cognitive Style را در نمایه موضوعی پی می‌گیریم و به ۹ مقاله در این زمینه دست می‌یابیم. در اینجا اطلاعات کتابشناختی یکی از مقالات را مورد مطالعه قرار می‌دهیم:

Are Cognitive Skills Context-Bound?

Educational Researcher, V. 18, No. 1,

P. 16-25, Jan.-Feb. 1989. EJ 386601

کد EJ 386601 در پایان مقاله شماره‌ای است که برای

بازیابی مقاله در بخش شناسه اصلی انتخاب گردیده است. این

بخش دارای اطلاعات زیر می‌باشد:

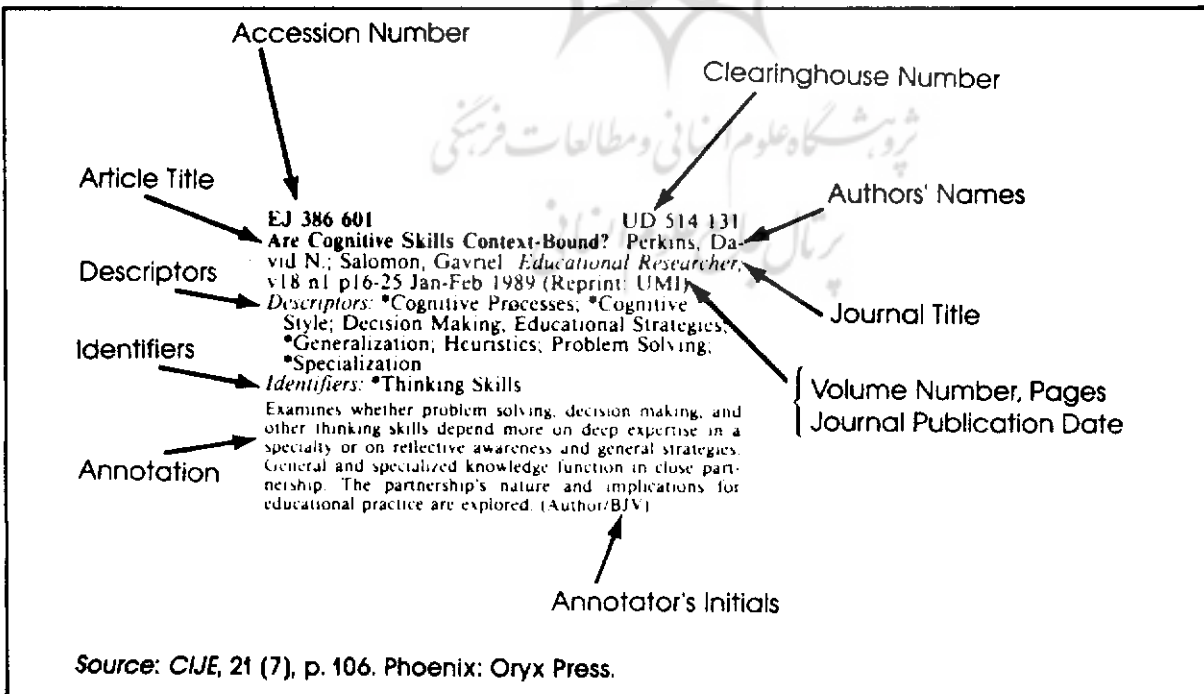
امروزه با توجه به وسعت تحقیقات و اطلاعات موجود

در زمینه‌های مختلف، مطالعه منابع از وظایف اساسی

هر پژوهنده‌ای به شمار می‌رود.

توصیفگرها اصطلاحاتی هستند که توسط «اریک» انتخاب شده و مورد استفاده قرار گرفته‌اند. معرفی اصطلاحات اضافی است که در این اصطلاحنامه به عنوان توصیفگر انتخاب نشده است. شماره مرکز مبادله اطلاعات، مشخصات پایگاه اطلاعاتی خاصی را که مدرک از آن طریق وارد نظام «اریک» گردیده است نشان می‌دهد. در این مثال نشانه اختصاری UD برای پایگاه اطلاعاتی آموزش شهری (Urban Education) در نظر گرفته شده است. بخش توصیف^۱ چکیده‌ای از مقاله است که پژوهشگر با مطالعه آن می‌تواند به تهیه متن اصلی مقاله به صورت میکروفیش یا نسخه چاپی اقدام کند.

در صورتی که بررسی آثار یک نویسنده مورد نظر باشد، پژوهشگر از نمایه نویسنده بهره می‌گیرد. اطلاعاتی که در بخش نمایه نویسنده ارائه می‌شود شامل نام نویسنده، عنوان مقاله و شماره بازیابی آن است.

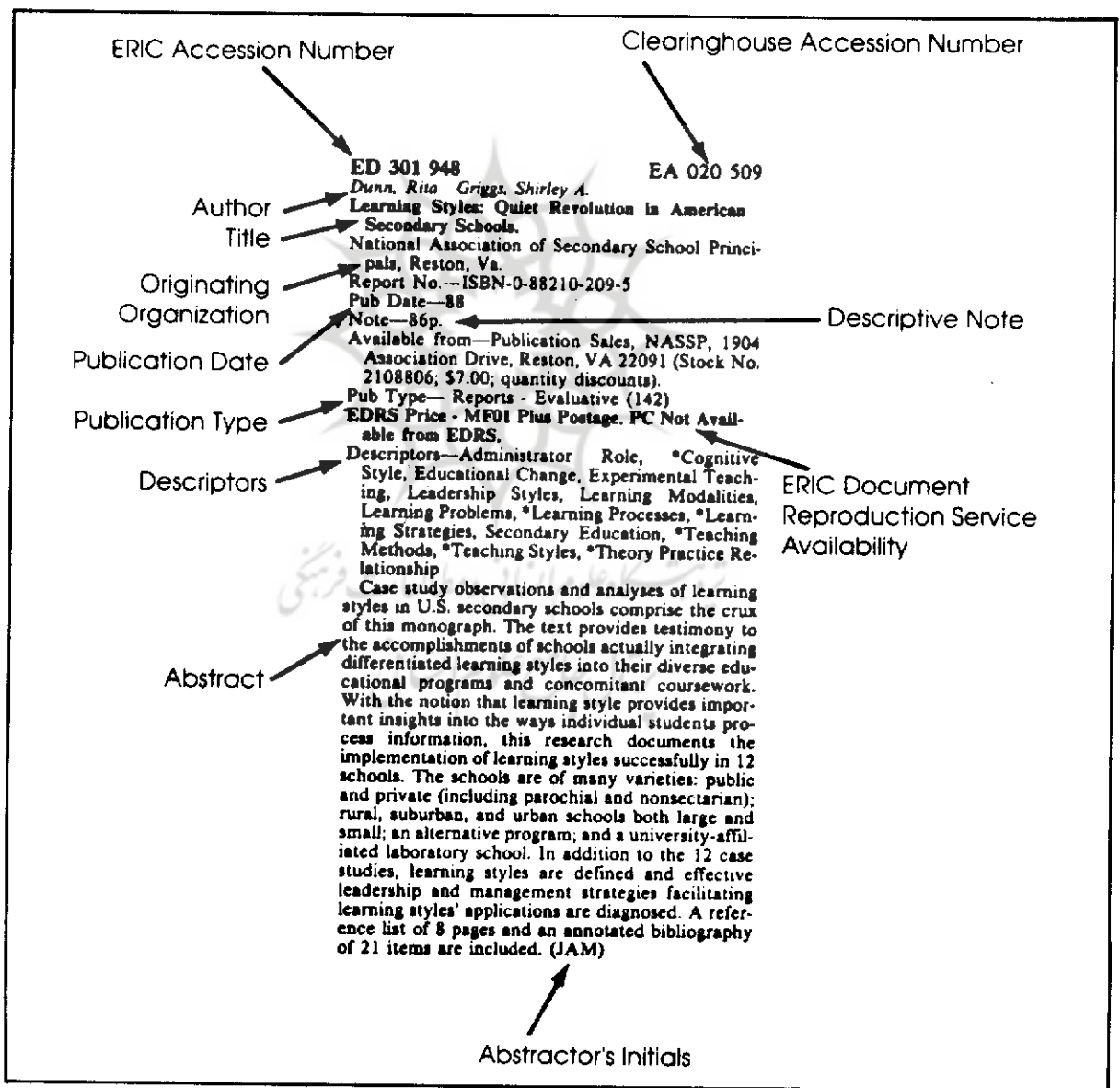
تصویر ۴. نمونه‌ای از اطلاعات شناسه اصلی.

ED (Education Document) مشخص گردیده است. در تصویر ۵ نمونه ای از اطلاعات RIE ارائه شده است.

در بخش یادداشت توصیفی^{۱۰} مثال فوق، فقط شماره صفحات ارائه شده است، لیکن سایر اطلاعات نیز مانند تاریخ و محل برگزاری کنفرانس معمولاً در این قسمت نوشته می شود. علائم اختصاری MF و PC بعد از عبارت EDRS Price نشان می دهد که مدرک مورد نظر به ترتیب به صورت میکروفیش قابل تهیه است یا به صورت نسخه چاپی. برای تصمیم گیری درباره تهیه نسخه ای از مدرک، مطالعه

برای تصمیم گیری درباره تهیه نسخه ای از مدرک، مطالعه چکیده آن بسیار سودمند است.

اگر موضوع Cognitive Style را در RIE جستجو کنیم، مثلاً در شماره ماه مه ۱۹۸۹ این منبع می توانیم تعداد ۵ عنوان گزارش تحقیق در زمینه فوق به دست آوریم. نمایه موضوعی شامل اطلاعات کتابشناختی مدارک و نیز شماره بازیابی آنهاست که با رمز

تصویر ۵. نمونه ای از اطلاعات RIE

چکیده آن بسیار سودمند است. اگر تمام صفحات مدرک، مورد نیاز پژوهشگر باشد می‌تواند جهت تهیه آن با بخش خدمات بازتولید مدارک ERIC^{۱۱} تماس حاصل نماید. آدرس این بخش به همراه قیمت‌های مدارک در جدیدترین شماره نشریه RIE انتشار می‌یابد. در اغلب دانشگاه‌ها نیز با استفاده از نظام‌های کامپیوتری می‌توان به اطلاعات مورد نظر در این منابع دسترسی پیدا کرد. سفارش و تهیه مدارک به دو طریق صورت می‌گیرد: میکروفیش (MC) و نسخه چاپی (HC). تهیه میکروفیش معمولاً مقرون به صرفه است و به‌علاوه این قبیل منابع برای بایگانی به فضای کمتری نیز نیاز دارند. اما باید توجه داشت که مطالعه میکروفیش بدون استفاده از دستگاه خاص میکروفیش خوان غیرممکن است. اغلب کتابخانه‌های دانشگاهی دارای مجموعه‌ای از میکروفیش‌های ERIC هستند که به سهولت می‌توان از طریق آنها به محتوای مدارک پژوهشی پی برد.

چون نشریه CIJE از سال ۱۹۶۹ و RIE از سال ۱۹۶۶ انتشار می‌یابد، چنانچه بخواهیم به منابع اطلاعاتی انتشار یافته پیش از تاریخ‌های مذکور دسترسی پیدا کنیم بایستی از Education Index بهره‌گیریم. این نکته قابل توجه است که در نشریه Education Index مقالات فقط نمایه‌سازی می‌شوند در صورتی که دو نشریه CIJE و RIE علاوه بر ذکر مشخصات کتابشناختی، چکیده یا خلاصه‌ای نیز از مقالات و گزارش‌های به دست می‌دهند.

سایر نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها

در زمینه پژوهش‌های علوم تربیتی می‌توان از منابع دیگری نیز سود جست. یکی از منابع وابسته به آموزش و پرورش، نشریه «چکیده‌نامه روانشناسی»^{۱۲} است که ماهی یکبار انتشار می‌یابد و مجموعه‌ای از چکیده گزارش‌ها و مقاله‌های بیش از هزار عنوان نشریه علمی، تک‌نگاشت‌ها و سایر مدارک علمی را دربر می‌گیرد. بسیاری از مجلاتی که چکیده آنها در این نشریه چاپ می‌شود، از مجلات تخصصی آموزش و پرورش به‌شمار می‌روند. نشریه فوق هر ساله در دو نوبت نیز به‌طور درهم‌کرد انتشار می‌یابد. مطالب بر اساس موضوعات کلی منابع تنظیم گردیده است و در پایان نمایه‌های الفبایی موضوع و نویسنده خوانندگان را به متن مقاله‌ها راهنمایی می‌کنند.

نشریه «منابع آموزش کودکان استثنایی»^{۱۳} یکی دیگر از منابع دسترسی به پژوهش‌های علوم تربیتی است. این نشریه توسط «شورای کودکان استثنایی»^{۱۴} به صورت فصلنامه انتشار می‌یابد و حاوی نقد و بررسی مطالب مربوط به کودکان استثنایی در بیش از دویست عنوان مجله علمی است. شیوه‌نامه‌سازی مقاله‌ها در این

نشریه کاملاً همانند نشریه CIJE بوده و دسترسی به مطالب از طریق کامپیوتر نیز برای پژوهشگر فراهم است.

در پژوهش‌های علوم تربیتی می‌توان به جستجوی چکیده‌نامه‌ها و نمایه‌نامه‌های سایر حوزه‌ها نیز پرداخت. به‌طور مثال «چکیده‌نامه‌های جرم و پیشگیری از جنایت»^{۱۵} اطلاعاتی در زمینه خشونت در مدارس و غیبت شاگردان از کلاس درس را ارائه می‌دهد. «نمایه‌نامه‌های پرستاری»^{۱۶} به موضوعاتی نظیر بهداشت و تغذیه در مدارس می‌پردازد.

نمایه‌نامه‌های استنادی^{۱۷} با منابعی که قبلاً معرفی گردید کم و بیش متفاوتند. با استفاده از نمایه‌نامه‌های استنادی می‌توان به کلیه آثار پیرامون یک موضوع دست یافت. استفاده از نمایه‌نامه استنادی به‌ویژه هنگامی سودمند است که بخواهیم دیدگاه‌های نویسندگان مختلف را درباره یک موضوع بررسی کنیم. جستجوی اطلاعات از طریق موضوع، نام نویسنده و تاریخ انتشار منابع صورت می‌گیرد. از مهمترین نمایه‌نامه‌های استنادی در زمینه آموزش و پرورش «نمایه‌نامه استنادی علوم اجتماعی»^{۱۸} است. این نمایه‌نامه سالانه انتشار می‌یابد و خلاصه‌ای از آن نیز به صورت درهم‌کرد پنجساله تدوین می‌گردد.

نمایه‌نامه‌ها و چکیده‌نامه‌ها در اغلب کتابخانه‌های دانشگاهی موجود است. در مقدمه نمایه‌نامه‌ها، معمولاً اطلاعات خاصی در زمینه چگونگی دستیابی به این منابع و هزینه لازم برای تهیه آنها با آدرس ناشرین ذکر می‌شود. همچنین در این بخش مطالبی درباره کدهای مورد استفاده در شناسه‌ها و طریق ارجاع آنها ارائه می‌گردد.

پایان‌نامه‌ها

پایان‌نامه‌ها اطلاعات لازم پژوهشی را برای دانشجویان و پژوهشگران فراهم می‌سازند. معمولاً نسخه‌هایی از این قبیل منابع در کتابخانه‌های دانشگاهی یافت می‌شود.

تقسیمات فرعی علوم و علوم انسانی خود از چند مقوله موضوعی تشکیل می‌یابد که فهرست تفصیلی آنها در ابتدای هریک از مجلدات آمده است، چنانکه در این تقسیم‌بندی آموزش و پرورش به ۳۵ بخش موضوعی اختصاص یافته است که از آن جمله می‌توان به موضوع «دوران اولیه کودکی» اشاره کرد.

متن بر اساس کلید واژه‌های موجود در عنوان پایان‌نامه‌ها و به طور الفبایی تنظیم شده است. سایر کلید واژه‌های مربوط به محتوای پایان‌نامه‌ها را نیز می‌توان در بخش چکیده مشاهده کرد.

پژوهشگر در صورت نیاز به اطلاعات دوره بیست و نهم و قبل از آن بایستی از «نمایه گذشته‌نگر»^{۲۳} این مجموعه بهره گیرد. پایان‌نامه‌های ارائه شده دوره اول تا بیست و نهم در ۹ مجلد موضوعی تدوین شده است و علوم تربیتی یکی از این مجلدات است.

توضیحات:

* بخش مهمی از این مقاله ترجمه‌ای است از فصل سوم کتاب:

Wiersma, William. *Research Methods in Education: An Introduction*, 4th ed. Boston: Allyn and Bacon, 1986, pp. 47-61.

1. Health Education
2. Administration
3. Curriculum
4. Thesaurus of Eric Descriptors
5. Cognitive Style
6. Achievement
7. Educational Journal
8. Identifiers
9. Annotation
10. Descriptive Note
11. ERIC Document Reproduction Service
12. Psychological Abstracts (PA)
13. Exceptional Child Education Resources (ECER)
14. Council for Exceptional Children
15. Crime and Penology Abstracts
16. Nursing Index
17. Citation Indexes
18. Social Science Citation Index

۱۹. ایران، وزارت فرهنگ و آموزش عالی. مرکز اسناد و مدارک علمی. نمایه‌نامه مدارک غیرکتابی موجود در مرکز اسناد و مدارک علمی ایران. تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۱.

۲۰. وزیر پورکشمیری، مهرداد. فهرست پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور. تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز اسناد و مدارک علمی ایران، ۱۳۶۶.

21. Dissertation Abstracts
22. Dissertation Abstracts International (DAI)
23. Retrospective Index

برای به دست آوردن اطلاعاتی در مورد پایان‌نامه‌های ایرانی داخل کشور باید از مشخصات کتابشناختی ارائه شده در «نمایه‌نامه مدارک غیرکتابی موجود در مرکز اسناد و مدارک علمی ایران»^{۱۹} سود جست. بخش مهمی از مطالب این مجموعه به معرفی پایان‌نامه‌ها اختصاص دارد و بخش دیگر گزارش‌های تحقیقاتی سازمان‌ها و مؤسسات دولتی تشکیل می‌دهد. فهرست الفبایی موضوعی و نیز فهرست الفبایی نام پدیدآورندگان، دستیابی خواننده را به مشخصات پایان‌نامه ممکن می‌سازد.

جستجوی اطلاعات کتابشناختی پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور از کتاب «فهرست پایان‌نامه‌های فارغ‌التحصیلان ایرانی خارج از کشور»^{۲۰} صورت می‌گیرد. این مجموعه بر اساس زبان نوشتاری پایان‌نامه‌ها و به صورت موضوعی تنظیم شده است. فهرست الفبایی جداگانه‌ای نیز از نام نویسندگان پایان‌نامه‌ها در کتاب به چشم می‌خورد.

نشریه «چکیده‌نامه پایان‌نامه‌ها»^{۲۱} یکی از منابع مهم و ارزشمند در بررسی و تحقیق پایان‌نامه‌های خارجی به‌شمار می‌رود. این نشریه از سال ۱۹۶۹ به «چکیده‌نامه‌های بین‌المللی پایان‌نامه‌ها»^{۲۲} تغییر نام داده است. این منبع حاوی اطلاعات کتابشناختی پایان‌نامه‌های دوره‌های دکتری بیش از ۴۵۰ دانشگاه آمریکای شمالی و کشورهای اروپایی است و در هر مورد نیز چکیده‌ای از محتوای پایان‌نامه ارائه می‌شود. مطالب به دو بخش علوم انسانی و علوم تقسیم گردیده است. به علاوه قسمت دیگری نیز به معرفی چکیده‌نامه‌های اروپایی اختصاص می‌یابد.

از دوره سی‌ام تا سی و سوم نمایه الفبایی عنوان و نویسنده برای این مجموعه تدوین و به طور سالانه انتشار یافته است. نمایه نشریه فوق از دوره سی و چهارم فقط بر اساس الفبایی نام نویسندگان پایان‌نامه‌ها تنظیم شده است. از دوره سی و ششم هریک از بخش‌های علوم و علوم انسانی به پنج قسمت تقسیم می‌گردد.

بخش علوم انسانی مشتمل بر شاخه‌های موضوعی زیر است:

۱. ارتباطات و هنرها
 ۲. آموزش و پرورش
 ۳. زبان، ادبیات و زبان‌شناسی
 ۴. فلسفه، مذهب و الهیات
 ۵. علوم اجتماعی
- بخش علوم نیز دارای مباحث زیر است:
۱. علوم زیستی
 ۲. زمین‌شناسی
 ۳. بهداشت محیط زیست
 ۴. علوم فیزیکی
 ۵. روانشناسی